

Ingierd Gunnarsdotter sjöng ballader på 1600-talet. Hennes repertoar utgör huvudkorpus i studien. Innehållet i balladerna analyseras ingående för att en förmodat okunnig läsare ska få en uppfattning om vad en ballad är. Författarna är här inspirerade av Mikhail Bakhtins tankar om dialogen, samt Albert Lords och Milman Parrys studier av formlers betydelse för långt episkt diktande. Intertextualitet och formler blir därför centrala tankeredskap, men förklädda i begreppet krets, som åtminstone i folkloristiken förefaller att vara en, möjligtvis användbar, nykonstruktion. Så pekar författarna på den balladeska kronotopen och dess personuppsättning, på balladens kommunikationsformer, på kärlekens och familjens betydelse, på de roller vapen och jakt spelar, på kämpens roll samt på synen på ödet och kristendomens betydelse i balladerna. Författarna pekar på bildspråkets mångtydighet och visar på hur exempelvis begreppet skog kan ha olika betydelser i olika ballader, eller att begreppet jakt kan stå både för djurskytte och för mannens försök att få sig en kvinna. Balladernas sångare och dansare visar sig, precis som vi, också delvis fortfarande räkna med ett hedniskt öde vid sidan av att de också hänvisar till motiv (kretsar?) från både Gamla och Nya testamentet. Visserligen vill författarna främst beskriva balladernas innehåll genom denna kretsanalys, men de kommer också in på proveniensen och menar att den kan sökas i inflytande från arabiskt-bysantiskt håll med inverkan på den romersk-katolska kulturen. Också fornnordisk influens kan påvisas. En speciell eloge ska författarna ha för att de genomgående kommit ihåg att balladen är en både sjungen och dansad berättelse. Här ligger en typ av intermedialitet. En annan syns i att en profan konstform återfinns i en sakral miljö, åtminstone så som vi ser det idag.

Det andra huvudkapitlet är en genomgång av de balladeska motiv som finns i danska och svenska medeltida kyrkor. Onekligen har det visat sig vara svårt att hitta direkta band mellan ballad och målning, men desto flera är de fragment som författarna anser överensstämna. Den balladeska världen är fylld av samma figurer, djur, människor, växter, instrument, gestik m.m. som återfinns i kyrkorna. De två genrernas (balladernas och kalkmålningarnas) symboliska och ikoniska universum stämmer överens, men lyckligtvis är författarna försiktigare än att påstå att den ena härrör från den andra. Snarare lyckas de få läsaren att tänka att en gemensam bakgrund kan finnas. I detta kapitel återfinns begreppet krets i kyrkans, socknens, klostrens och litteraturens ”kretslopp”. Författarna vill kanske

genom detta sätt att dela in samhället också peka på de kanaler för kunskapsspridning som fanns under medeltiden i Europa och som kan ha utgjort förutsättningarna för att kyrka och ”värld” i de norra delarna möttes i det balladeska.

Efter ett intressant avslutande kapitel om skämt i ballad och kyrklig målning landar författarna i Bakhtins studie av karneval, skratt och det groteskas betydelse under medeltiden. Bakhtin anses dock av en del historiker vara för flott i sina analyser, men även en minutiös prövning av hans idéer (t.ex. Olle Ferm) har visat att de i stort sett var acceptabla som tankegångar att utgå ifrån. Detta stödjer också det sista kapitlet i denna bok.

Det är bra synd att den folkloristiska litteraturen inte varit särskilt bekant för författarna. Att ett begrepp får sin betydelse i sitt sammanhang och i berättar- respektive receptionssituationen är ett återkommande tema i performansforskningen. Att samma figur eller gestalt laddas med olika värde i olika genrer har Jan-Öjvind Swahn visat beträffande råttor och möss i saga och sägen. Jochum Stattins studie av näcken är i högsta grad en undersökning av folklig topografi och geografi. Nils-Arvid Bringéus studier av folklig bildproduktion hade också varit värda en närmare bekantskap. Peter Burkes bok om den folkliga kulturen i Europa fram till 1800-talet hade fört in tankarna på att skillnaden mellan högt och lågt, kyrka och värld, adelsman och bonde, kvinna och man, klok och narr uppfattades på ett annat sätt under medeltiden än idag. Balladernas relation till sagor, sägner, trollformler och ordspråk är en uppgift som återstår att undersöka i nästa bok, som jag hoppas ska bli lika vacker som denna, men försedd med ett för en privatbokhylla bekvämare format. Då kanske vi snart kan se att folkloren är det vidsträckta och för stora områden i Europa gemensamma substrat som producerat och fånglat folks tankar och därför legat till grund för illustrationer och praktiker under hundratals år.

Ulrika Wolf-Knuts, Åbo

Carin Bergström: *Passion & Skilsmässa. Om spruckna äktenskap inom högadeln vid sekelskiftet 1800*. Atlantis, Stockholm 2013. 175 s., ill. ISBN 978-91-7353-638-7.

Att vara låst i ett vedervärdigt äktenskap som kommit till främst av dynastiska skäl, att gifta sig så bra som möjligt och helst inte gifta ner sig var i svenska högadelskretsar ett stående problem under 1600-, 1700- och 1800-talen.

Det ledde till förtryckta känslor, otrohets- och familjeskandaler som tystades ned, för skilsmässor sågs inte med blida ögon. Tveklöst upplevde många sina äktenskap som att man satt fast i livslånga skruvstäd med moraliska konventioner som tycktes orubbliga.

Med utgångspunkt i högadeln tar Carin Bergström fasta på det uppdämda missnöje som vid sekelskiftet 1800 kom till uttryck genom att de orimliga skilsmässolagarna börjat diskuteras i ett samhälle som inte längre kunde handskas med spruckna äktenskap i det tysta. Det är så klart en nackdel att Bergström endast sysslar med den övre gräddan, men samtidigt är det i dessa kretsar som det finns ett finkornigt och detaljerat källmaterial att tillgå; som låter oss ana större perspektiv, för skilsmässosfrågan var något som berörde alla samhällsklasser. I sammanhanget bör det sägas att den högsta kasten var stilbildande i dåtidens samhälle. Sprickor eller förändringar i högadliga kretsar sipprade i bästa fall ned till de bredare lagren, men samtidigt, under 1800-talet, blev ett mer dominerande borgerskap moralens väktare nummer ett. Så här kan man resonera utan att dra slipstenen in på blankstålet, för naturligtvis var den adliga överklassen föredömet som skulle veta bättre och som samhällets ledande stånd föregå med gott exempel. Men likt en roman av Elisabeth Gaskell eller Jane Austen med kvinnor och män som tvingas undertrycka sig själva i väntan på eller i olyckliga äktenskap, visar Bergström på ett handlingsmönster som inom högadeln var i omlopp för att tråkla sig ur olyckliga eller kärlekslösa äktenskap. En sak som inte får glömmas i sammanhanget är att äktenskapsbrott var klassat som ett verkligt brott och belagt med böter. Här var lagen lika för alla och inte ens människorna på samhällstrappans topp kunde undgå detta. Först 1915 förändrades äktenskapslagstiftningen, då makar kunde använda osämja som ett skäl till att söka och få skilsmässa.

Författaren bygger sin undersökning på ett tiotal äktenskap och vilka strategier som användes för att komma loss ur äktenskapen. Detta är bokens intressanta anslag och undersökningen drivs framåt av ett kvalitativt berättande, vilket är en stor tillgång. Bergström kan verkligen konsten att krama musten ur materialet och visar vad man faktiskt kan åstadkomma med ett mindre, men rikligt källmaterial. De röster som kommer till tals känns levande och tidsmässigt rör sig studien i första hand under Gustav IV Adolf:s och Karl XIII:s tidevarv. Genomgående är det kvinnor som uppmärksammas, men det ska inte ses som en brist utan snarare en tillgång, eftersom tidevarvet var präglad av Carl Jonas Love Alm-

qvists liberala syn i *Det går an*, att man visst kunde leva i parförhållanden utan att vara gifta; tankegångar som breddade vägen för de s.k. "Stockholmsäktenskapen" (se särskilt Matovic, Margareta R., 1984: *Stockholmsäktenskap: familjebildning och partnerval i Stockholm 1850–1890*), som blev allt vanligare i huvudstaden från 1800-talets mitt.

Bergströms studie omfattar nio korta men spänstiga kapitel och bokens titel alluderar inte bara på Jane Austen, utan känns stundtals så spänstigt elegant som Austen berättar om kärlek och stolthet.

Den stora poängen med Bergströms bok är att den visar hur man i högadelskretsar inte drog sig för att begå äktenskapsbrott, ett bitvis promiskuöst leverne som omfattade såväl män som kvinnor. När exempelvis Charlotta De Geer-Gyldenstolpe var otrogen med den lågadlige Gustaf af Wetterstedt slutade det med skilsmässa, men inte så som man skulle kunna tro. Först inställde sig hennes make Nils Gyldenstolpe i domstolen i december 1810 och erkände att han gjort en piga med barn, varpå han fälldes för hor. Nio dagar senare lämnade hans hustru en stämningsansökan till rätten. I sak var det en skilsmäsoansökan som i linje med lagen gjorde det möjligt för den icke felande parten att ansöka om skilsmässa. I slutändan infann sig Nils i kämnärsrätten och tog officiellt på sig all skuld, medan Charlotta överhuvudtaget inte satte sin fot i domstolen. Skilsmässan innebar betydande ekonomiska konsekvenser för Nils. Han förlorade giftorätten i boet och skyddade uppenbart Charlotta, för om det varit hon som anklagats för samma sak och fällts hade hon förlorat både sin giftorätt och morgongåva. En annan omständighet var att domstolen tvingade Nils att ingående redogöra för sin otrohet. Denna senare aspekt byggde på myndigheternas mistänksamhet, stadgad i en kungörelse av den 5 december 1798, där sanningshalten i horsbrott skulle nagelfaras extra, eftersom rikets domstolar börjat förstå att gifta par som önskade skilsmässa inte drog sig för att dikta ihop otrohetshistorier. Vad som egentligen låg bakom makarna Gyldenstolpes skilsmässa lyckas Bergström inte gå till botten med. Författaren pekar hypotetiskt ut Charlotta som den skyldiga i sammanhanget, att hon rentav varit med och arrangerat makens otrohetsaffär. Å andra sidan menar Bergström att Nils "kan" ha varit en notorisk otrogen typ och att grunden till skilsmässan fanns där, att det varit relativt enkelt för Charlotta att leta reda på en kvinna han varit otrogen med och mot betalning klämma ur henne hela historien. Till syvende och sist pekar dock det mesta på att det var Charlotta

som ville ha skilsmässa och att det inte bara skedde av amorösa känslor, utan lika mycket av att älskaren, Gustaf af Wetterstedt, som hon bara ett år senare gifte om sig med, tillhörde den nya tidens män och ett tidevarv där borgerligheten och lågadelns män lämnade det gustavianska Sverige bakom sig.

Det mest frapperande med det ovanstående fallet är inte makarnas eventuella otrohet på varsitt håll, utan den äreräddning av sin hustru som Nils Gyldenstolpe åstadkom genom att bära hundhuvudet i rätten. I korthet är det så här Bergström, fram och tillbaka, argumenterar i boken. Man får följa rena äktenskapstragedier och, får man förmoda, mer lyckade skilsmässor, trots att vägen ut var densamma: makarna fick på offentlighetens scen erkänna sin synd och skam. Att de inte alltid gjorde så och att det kunde vara stor skillnad för dem som inte vistades i de yppersta huvudstadskretsarna visar Carl Leijonhielm, som bodde i landsorten en bit från Linköping. Han tog visserligen på sig horsbrottet i äktenskapet med Althea Johanna Rosenstierna, men förhalade och lyckades gå igenom skilsmässoprocessen utan att infinna sig personligen i domstolen; kanske för att han kunde stödja sig på sin ställning som lantjunkare. En annan aspekt som slår igenom i Bergströms undersökning är skilsmässornas tragik för de inblandade barnen.

Utän tvivel står det klart att de personer som uppträder i Bergströms undersökning inte skyggade för domstolens ljus oavsett om deras berättelser var sanna eller falska. I realiteten var lagstiftningen inte i takt med tiden och nödlösningarna för att få skilsmässa i det översta samhällslagret framstår som förvånande för oss, men var förmodligen mer accepterat av samtiden än vad man kan tro. Ett tydligt budskap i Bergströms bok är också högre ståndskvinnors sexualitet, som visst kunde vara precis lika hämningslös som männens. Många intressanta resonemang förs i boken beträffande kryphålen i lagen som tvingade fram de till synes pinsamma domstolsförhandlingarna. Men när det kommer till vem som var offer, medspelare eller skyldig, så handlar det mest om indicier. Rättegångsprotokollen är förstås en sak, men dessa ger inte hela bilden i de intrikata processerna. I slutet av sin undersökning försöker Bergström göra en syntes och menar att den ”lösa” hovkulturen vid 1700-talets slut och 1800-talets början var en förklaring till att högadeln kunde komma undan med sina offentliga skandaler. Med andra ord var det redan en informell praxis. Ytterst var det trots allt den rostiga lagstiftningen som tvingade fram skilsmässor på detta drastiska sätt. Denna frihet som man tillspetsat kan kalla

det var en möjlighet som endast stod till buds för högre ståndspersoner med förmögenheter. Visst kunde deras sociala och kulturella kapital fläckas ned, men värre än så var det inte. Att släpa sitt namn i smutsen tog varken kål på dem eller förmögenheterna, men brustna hjärtan fanns det nog fler av än vad rättegångsprotokoll, brev och andra handlingar ger sken av. Maskerat infann sig förnuftet i domstolen men känslorna höll man för sig själv. På det hela taget har jag läst Bergströms studie som ett berömvärdt initiativ på ett forskningsfält som vi behöver veta mer om. En stor fördel är att författaren inte hemfallit åt alltför mycket spekulerande, vilket materialet sannerligen öppnar för.

Peter Ullgren, Lund

Motzi Eklöf: *Homeopati i Sverige. En kontroversiell medicinhistoria*. Carlsson Bokförlag, Stockholm 2014. 270 s., ill. ISBN 978-91-7331-594-4.

Vård- och medicinhistorikern Motzi Eklöf har i sin forskning intresserat sig för de företeelser och fenomen som befinner sig i medicinens utkanter. Med ett historiskt perspektiv undersöker hon kontroverser som på ett eller annat sätt synliggör en viss tidsperiods sociala och kulturella förhållande till medicin och vetenskap. Inte minst blir det ett sätt att studera de tolknings- och gränsdragningsprocesser som kontroverser inom vetenskapen genererar kring vad som ska betraktas som ”vetenskaplighet”. Samtidigt är detta fokus på medicinens utkanter också ett sätt att studera och skapa förståelse för varför människor genom alla tider har sökt sig till alternativa och komplementära vård- och behandlingsmetoder. Eklöfs forskning handlar därmed inte enbart om de vetenskapliga kontroverserna, utan också hur komplementär medicin fyller det tomrum som uppstår när den mer traditionella medicinen inte botar svåra eller långvariga sjukdomar eller när behandlingen ger ihållande biverkningar, för att nämna några exempel. I sin senaste bok *Homeopati i Sverige. En kontroversiell medicinhistoria* återfinns detta givande angreppssätt när Eklöf studerar homeopatins roll och ställning i framför allt Sverige från tidigt 1800-tal till nutid. Det är ett empiriskt intressant fält av den anledningen att homeopatin lever vidare, som Eklöf poängterar, trots att den har dödförklarats åtskilliga gånger och dess teori och metod starkt ifrågasatts.

Eklöf lyfter i inledningen fram fem stycken analytiska